

Vol 4 Issue 2 Aug 2014

ISSN No :2231-5063

International Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Welcome to GRT

RNI MAHMUL/2011/38595

ISSN No.2231-5063

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board. Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho Federal University of Rondonia, Brazil	Mohammad Hailat Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken	Hasan Baktir English Language and Literature Department, Kayseri
Kamani Perera Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka	Abdullah Sabbagh Engineering Studies, Sydney	Ghayoor Abbas Chotana Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]
Janaki Sinnasamy Librarian, University of Malaya	Ecaterina Patrascu Spiru Haret University, Bucharest	Anna Maria Constantinovici AL. I. Cuza University, Romania
Romona Mihaila Spiru Haret University, Romania	Loredana Bosca Spiru Haret University, Romania	Ilie Pintea, Spiru Haret University, Romania
Delia Serbescu Spiru Haret University, Bucharest, Romania	Fabricio Moraes de Almeida Federal University of Rondonia, Brazil	Xiaohua Yang PhD, USA
Anurag Misra DBS College, Kanpur	George - Calin SERITAN Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences AL. I. Cuza University, Iasi	.....More
Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania		

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India	Iresh Swami Ex - VC. Solapur University, Solapur	Rajendra Shendge Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur
R. R. Patil Head Geology Department Solapur University,Solapur	N.S. Dhaygude Ex. Prin. Dayanand College, Solapur	R. R. Yaliker Director Managment Institute, Solapur
Rama Bhosale Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel	Narendra Kadu Jt. Director Higher Education, Pune	Umesh Rajderkar Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik
Salve R. N. Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur	K. M. Bhandarkar Praful Patel College of Education, Gondia	S. R. Pandya Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai
Govind P. Shinde Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai	Sonal Singh Vikram University, Ujjain	Alka Darshan Shrivastava Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar
Chakane Sanjay Dnyaneshwar Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune	G. P. Patankar S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka	Rahul Shriram Sudke Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore
Awadhesh Kumar Shirotriya Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)	Maj. S. Bakhtiar Choudhary Director,Hyderabad AP India.	S.KANNAN Annamalai University,TN
	S.Parvathi Devi Ph.D.-University of Allahabad	Satish Kumar Kalhotra Maulana Azad National Urdu University
	Sonal Singh, Vikram University, Ujjain	

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.aygrt.isrj.net

महाराष्ट्रातील शेतक-यासाठी असणा-या पीक
विमा योजनेचे स्वरूप: एक अभ्यास

Rajaram Shankar Salunkhe

Vice Principal, Head, Department of Commerce.

सारांश :- शेतीमधून मिळणा-या उत्पन्नावर शेतक-यांचा उदरनिर्वाह होत असतो. नैसर्गिक संकटामुळे शेती उत्पन्न कमी झाले तर शेतकरी आर्थिक संकटात सापडतो. अशा कठीण परिस्थितीत त्यांना आर्थिक उभारी देण्यासाठी शासन स्तरावर प्रयत्न होत असतात. पीक विमा योजना ही अत्यंत महत्वाची समजली जाते. परंतु त्या योजनेचे स्वरूप व उपयुक्तता सर्वसामान्य शेतक-यांना माहिती असतेच असे नाही. तसेच सदर योजनेमध्ये परिस्थितीनुरूप बदल करणे अपेक्षित आहे.

प्रस्तावना :-

हवामानबदलामुळे अतिवृष्टी, गारपीट, महापुर, दुष्काळ, अवकाळी पाऊस याबरोबरच कीड व रोगांचा प्रादुर्भाव, थंडीची लाट, तापमानवाढ इ. प्रकारच्या आपत्तीना शेतक-यांना सामोरे जावे लागत आहे. अचानक आलेल्या या संकटांचा सामना करण्याकरीता शेतकरी आर्थिक व मानसिकदृष्ट्या तयार नसतो. मोठ्या प्रमाणावर जीवित व वित्त हानी होते. अशी संकटे शेतक-यांचा कणा मोडण्याचे काम करतात. हे दोन वर्षांचा सलग दुष्काळ आणि या वर्षी झालेल्या अतिवृष्टी आणि गारपीटीने दाखवून दिले आहे. अशा आपत्तीपासून शेतक-यांचे संरक्षण करण्याच्या हेतूने प्रभावी उपाययोजना आखण्याची गरज असते. सरकार नैसर्गिक आपत्तीमध्ये तत्काळ मदत करीत असते. त्यासाठी सरकार आकस्मिकता निधीची तरतूद करते सरकारने हा आकस्मिकता निधी गेल्या तीन वर्षात 150 कोटी वरून 2500 कोटी रुपयावरती नेला आहे.(1) ही बाब दिलासादायक आहे. नैसर्गिक आपत्तीने होणारे नुकसान वाढत असताना आकस्मिकता निधी मध्ये होणारी वाढ ही निश्चित चांगली बाब म्हणावी लागेल. परंतु ही मदत सरकारच्या बाजूने झाली. याशिवाय शेतक-यांनी देखील काही उपाययोजना ,तरतूदी करणे अत्यंत गरजेचे आहे. कारण नैसर्गिक आपत्तीने होणारे नुकसान हे खूपच मोठे असते. सरकारने कितीही मदत केली तरी ती तूटपूजी असते. शेतकरी त्या मदतीतून पुन्हा उभा राहू शकत नाही. किंबहुना शेतकरी कर्जबाजारी होतात. आत्महत्येसारखे प्रयत्न करतात. म्हणून इतर उपाययोजना बरोबर शेतीपिके व फळपिकाकरिता असणा-या राष्ट्रीय कृषी विमा योजना व हवामान आधारित फळपिक विमा योजना सक्षम करण्याची नितांत गरज आहे. या योजनांचा लाभ शेतक-यांनी घेतला पाहिजे.

उद्दिष्टे:

- 1.पीक विमा योजनेचे स्वरूप जाणून घेणे
- 2.पीक विमा योजनेचा आढावा घेणे
- 3.हवामान आधारित फळपिक विमा योजनेचा आढावा घेणे

अभ्यास पध्दती:

शोध निबंधासाठी प्राथमिक व दुय्यम तथ्य संकलन पध्दतीचा आधार घेतला आहे. वर्तमान पत्रातील लेख. संदर्भ ग्रंथ, विविध मासिके, विमा कंपनीचे वार्षिक अहवाल, वेबसाईट इत्यादीचा आधार घेतला आहे. 2007-2008 ते 2013-2014 या काळातील माहितीचा वापर अभ्यासासाठी केलेला आहे. परिसरातील शेतक-यांच्या बरोबर चर्चा करून या योजनेबद्दल त्यांची मते जाणून घेतली व त्याआधारे विश्लेषण करून निष्कर्ष काढले आहे.

राष्ट्रीय कृषी विमा योजना -

नैसर्गिक संकटे, कीटक आणि रोग यांच्यामुळे सूचित पिकांना काही नुकसान झाल्यास शेतक-यांना आर्थिक मदत व विमा संरक्षण देणे, शेतक-यांना शेतीच्या प्रगतीशील पध्दतीचा, उच्च दर्जाची सामुग्री आणि उच्चतम तंत्रशास्त्राचा वापर करण्यास प्रोत्साहन देणे, शेतीची मिळकत स्थिर ठेवणे इ. प्रमुख उद्दिष्टांनी ही योजना सर्व राज्ये आणि केंद्रशासित प्रदेशांमध्ये पसरलेली आहे. या योजनेमध्ये कर्ज घेणारे अथवा न घेणारे सर्व शेतक-यांना सहभाग घेता येतो. विम्याची रक्कम विमा उतरविलेल्या शेतक-याच्या विकल्पानुसार विमा केलेल्या पिकाच्या सुरुवातीच्या उत्पन्नाच्या मुल्यापर्यंत वाढू शकते. तरीसुद्धा शेतकरी आपल्या पिकाचा विमा व्यावसायिक दराप्रमाणे विम्याच्या हप्तांच्या भुगतानावर सुरुवातीच्या पिकाच्या मुल्यापातळीच्या पलीकडे 150 टक्केपर्यंत सूचित क्षेत्रातील सरासरी उत्पन्नावर करू शकतो.

सुधारित राष्ट्रीय कृषी विमा योजना रब्बी 1999-2000 हंगामापासून राज्यात शेती पिकांकरिता राबविण्यात येत आहे. राज्यात 1.36 कोटी शेतकरी कुटुंबे आहेत. परंतु या योजनेमध्ये सहभागी होणा-या शेतक-यांची संख्या 2013-2014 एकूण 18.17 लाख एवढीच आहे म्हणजेच फक्त 13.36 टक्के शेतकरी कुटुंबे या योजनेत सहभागी आहेत.

पीक विमा योजनेचे स्वरूप

पीक विमा योजनेत सहभाग घेण्यामध्ये शेतक-यांनी सातत्य ठेवणे आवश्यक आहे. पिकाच्या बदलाप्रमाणे हंगामामध्ये या योजनेत सहभागी होवून पिकाचा विमा हप्ता भरणे आवश्यक आहे. लहान व किरकोळ शेतक-यांना हप्त्यामध्ये 50 टक्के सबसिडी आहे. ज्यामध्ये केंद्र सरकार आणि राज्य सरकारचा बरोबरीचा वाटा आहे. लहान शेतकरी म्हणजे 5 एकरापेक्षा कमी जमीन असलेला शेतकरी तर किरकोळ शेतकरी म्हणजे 2.5 एकरापेक्षा किंवा त्यापेक्षा कमी जमीन असलेला शेतकरी. गारपीट, अतिवृष्टी, अतिथंडी, उष्णता, कीड व रोगांच्या प्रादुर्भावामुळे पिकांच्या उत्पादनात होणा-या नुकसानीसंदर्भात या योजनेत सहभागी शेतक-यांना मदत मिळू शकते. नुकसान भरपाईच्या तीन पातळ्या उदा. 90 टक्के, 80 टक्के आणि 60 टक्के कमी धोका अशी सर्व पिकासाठी लागू असतात. आपत्ती न झाल्यास लाभ मिळत नाही. हे शेतक-यांनी लक्षात घेतले पाहिजे. (3)

या योजनेतील सुधारणेमुळे गारपीटीमुळे शेतक-यांचे वैयक्तिक नुकसान झाल्यास त्या शेतक-याने ज्या बँकेच्या शाखेत विमा हप्ता भरला आहे. त्या शाखेत 48 तासांच्या आत नुकसानीची तक्रार दिल्यास विमा कंपनीकडून वैयक्तिक शेतक-याच्या क्षेत्राचा पंचनामा करून त्यास मदत देण्याच्या तरतुदीचा समावेश केला आहे. ही योजना महसूल मंडळ, तालूका पातळीवर राबविण्यात येते. रॅन्डम पीक कापणी प्रयोगाद्वारे निर्धारित क्षेत्रातील पिकांची उत्पादकता काढण्यात येवून त्याची तुलना उंबरण पातळीवरील उत्पादनाशी करून नुकसान भरपाईची रक्कम काढण्यात येते विमा योजना अधिक परिणामकारक करण्याच्या हेतूने काही पिकांच्या जोखीम स्तरावर वाढ केली असून त्यामुळे शेतक-यांना चांगली नुकसान भरपाई मिळू शकते.

पीक विमा योजनेतील हंगामनिहाय शेतक-याचा सहभाग

वर्ष	खरीप हंगाम-लाख	रब्बी हंगाम-लाख	एकूण-लाख
2007-08	18.91	0.92	19.83
2008-09	34.51	0.52	35.02
2009-10	31.02	0.82	31.83
2010-11	21.24	0.59	22.04
2011-12	21.91	3.20	25.11
2012-13	13.30	9.21	22.51
2013-14	15.30	2.57	18.17

संदर्भ: अॅग्रीवॉन -29 एप्रिल 2014

वरील तक्तावरून असे लक्षात येते की, 2008-09 मध्ये पीक विमा योजनेमध्ये सर्वात जास्त 35.02 लाख शेतक-यांनी सहभाग घेतला होता. तर 2012-13 मध्ये रब्बी हंगामात सर्वात जास्त 9.21 लाख शेतक-यांनी सहभाग घेतला होता. राज्यात 1.36 कोटी शेतकरी कुटुंबे आहेत. परंतु या योजनेमध्ये सहभागी होणा-या शेतक-यांची संख्या 2013-2014 एकूण 18.17 लाख एवढीच आहे म्हणजेच फक्त 13.36 टक्के शेतकरी कुटुंबे या योजनेत सहभागी आहेत. सातत्याने सहभागी होणा-या शेतक-यांची संख्या कमी होत चालली आहे. परंतु मागील काही वर्षांपासून आपत्तीमध्ये मोठ्या प्रमाणात वाढ झाल्याची आढळते. राज्यातील एकूण शेतक-यांची संख्या लक्षात घेता पीक विमा योजनेत सहभागी होणा-या शेतक-यांची संख्या अत्यंत कमी आहे.

पीक विमा योजनेतील सहभाग व मिळालेली नुकसानभरपाई

हंगाम	रब्बी 2011-12	खरीप 2012	रब्बी 2012-13
सहभागी शेतक-यांची संख्या (लाखात)	3.20	13.30	9.21
विमा संरक्षण क्षेत्र (लाख हेक्टर)	3.19	10.47	8.54
भरलेला विमा हप्ता(रु. कोटी)	27.33	65.00	122.99
मंजूर नुकसान भरपाई (रु. कोटी)	135.70	201.43	562.00
नुकसान भरपाई प्राप्त शेतकरी (लाख)	2.83	4.19	8.96

संदर्भ: एनएआयएस (सेव्हन)

वरील तक्तावरून असे लक्षात येते की, सन 2012-13 मध्ये भरलेला विमा हप्ता 122.99 कोटी तर मंजूर नुकसान भरपाई 562 कोटी आहे. मागील दोन हंगामात शेतक-यांनी भरलेल्या विमा हप्त्यांच्या तुलनेत तीन पटीपेक्षा जास्त नुकसान भरपाई मिळाली आहे. एनएआयएसच्या आकडेवारीवरून राष्ट्रीय पीक विमा योजनेत रब्बी 1999-2000 पासून 2012-13 अखेर भरलेल्या एकूण विमा हप्ता रु. 914.30 कोटीच्या तुलनेत रु. 2823.63 कोटीची नुकसान भरपाई सुमारे एक कोटी चार लाख शेतक-यांना मंजूर झाली. ही या योजनेची उपयुक्तता दर्शविणारी आहे. जास्तीत जास्त शेतक-यांनी या योजनेत सातत्याने भाग घेणे आवश्यक आहे. स्पेन सारख्या देशात शेतक-यांनी पीक विमा योजनेअंतर्गत संरक्षण देवू केलेल्या बाबींमूळे पिकांचे नुकसान झाल्यास योजनेत भाग न घेतलेल्या शेतक-यांना कोणतीही मदत शासनामार्फत दिली जात नाही.

हवामान आधारित फळपीक विमा योजना

2007-08 च्या केंद्रीय अर्थसंकल्पात ही योजना घोषित केली आहे. हवामानातील बदलामुळे शेतीमधील उत्पादनावर होणा-या नुकसानीचे भरपाई देण्यासाठी ही योजना कार्यान्वित करण्यात आली. अवेळी होणारा पाऊस, धुके, उष्णता, दुष्काळ इ. घटक गृहीत धरले आहेत. फळपीक विमा योजनेमध्ये केळी, डाळीब, द्राक्षे, काजू, आंबा मोसंबी, संत्रा, पेरू, चिकू या फळपीकांचा समावेश आहे. हवामानातील ज्या घटकामुळे या फळपीकांच्या उत्पादनावर विपरित परिणाम होतो. हे घटक व संबंधित कालावधी निश्चित करून कृषी विद्यापीठातील शास्त्रज्ञ, कृषी विभागाचे अधिकारी, शेतकरी प्रतिनिधीच्या सल्ल्याने दिग्ग टरवितात. स्वयंचलित हवामान केंद्राच्या माध्यमातून घटकाबाबत माहिती संकलीत केली जाते. दिग्ग कार्यान्वित झाल्यास त्या क्षेत्रातील शेतक-यास नुकसान भरपाई मिळते. महाराष्ट्रात फळपीकासाठी सुमारे 18 लाख हेक्टरपर्यंत क्षेत्र आहे.

हवामान आधारित फळपीक योजनेचे स्वरूप

वर्ष	भाग घेतलेली शेतकरी संख्या	विमा संरक्षण क्षेत्र (हेक्टर)	एकूण विमा हप्ता रु. लाखात)	शासनाचे अनुदान रु. लाखात	नुकसान भरपाईची मंजूर रकम (रु. लाखात)	नुकसान भरपाई मिळालेले शेतकरी संख्या
2011-12	45067	48215	5103	3828	4424	10441
2012-13	86237	83539	9095	4548	9987	34492
2013-14	49606	50425	5476	2738	367	5195
एकूण	180910	182209	19675	11114	14778	50128

संदर्भ: एनएआयएस (सेव्हन)

वरील तक्त्यावरून असे आढळते की, या योजनेमध्ये भाग घेतलेल्या शेतक-यांची संख्या कमी जास्त होत आहे. एकूण 18 लाख हेक्टर क्षेत्रापैकी केवळ 48 हजार हेक्टर क्षेत्र सन 2011-12 मध्ये विमा संरक्षित होते. 2012-13 मध्ये जवळपास दुपटीने वाढ झाली. परंतु पुन्हा 2013-14 मध्ये ते फक्त 50425 इतकेच राहिले. हे प्रमाण फक्त 3 टक्के आहे. हे प्रमाण वाढल्यास निश्चितपणाने शेतक-यांचे हवामान बदलामुळे होणारे नुकसान या योजनेमुळे संरक्षित होईल. व त्यांना नुकसान भरपाई मिळू शकेल. कर्जबाजारीतून त्यांची थोडीफार सुटका होऊ शकेल. सदर तीन वर्षात या योजनेत सहभागी 180910 शेतक-यांपैकी 50128 ;28 टक्के शेतक-यांना 148 कोटी रुपयांची नुकसान भरपाई मिळाली आहे. सन 2013-14 ची नुकसान भरपाईची आकडेवारी अद्याप अंतिम व्हावयाची असल्याने यात वाढ होऊ शकते. यावरून असे लक्षात येते की, ही योजना निश्चितपणाने शेतक-यांना

दिलासा देणारी आहे.

निष्कर्ष:

- 1.उपलब्ध माहितीवरून असे दिसते की, पीक विमा योजनेत सहभागी होणा-या शेतक-यांची संख्या अत्यंत कमी होत आहे. 2008-2009 मध्ये 35.02 लाखावरून 2013-2014 मध्ये 18.17 लाखापर्यंत कमी झाली.
- 2.शेतक-यांनी भरलेल्या विमा हप्त्याच्या तुलनेत 3 पटीपेक्षा जास्त नुकसान भरपाई मिळाली आहे. 2012-2013 मध्ये 122.99 कोटी रुपयाच्या भरलेल्या एकूण विमा हप्त्याच्या तुलनेत 562 कोटी नुकसान भरपाई मिळाली आहे.
- 3.सन 2012-2013 हे वर्ष वगळल्यास इतर वर्षांमध्ये हवामान आधारीत फळ पीक योजनेत सहभागी शेतक-यांची संख्या खुपच कमी आहे.
- 4.सदर 3 वर्षांमध्ये हवामान आधारीत फळ पीक योजनेत 28 टक्के शेतक-यांना 148 कोटी रुपयांची नुकसान भरपाई मिळाली आहे.
- 5.या योजनेमध्ये लहान व किरकोळ शेतक-यांना विमा हप्त्यात 50 टक्के सबसिडी मिळते
- 6.कर्जदार शेतक-यांना कर्ज रकमेच्या 2.5 टक्के प्रिमीएम भरावा लागतो. त्यामध्येही 50 टक्के सबसिडी मिळते.
- 7.नुकसान भरपाईच्या 3 धोका पातळ्या 90, 80 व 60टक्के सर्व पिकासाठी लागू असतात.
- 8.शेतक-यांनी अशा योजनेत भाग घेतल्यास त्यांना नुकसान भरपाई मिळते व कर्ज बाजारीपणातून थोडीफार सुटका होते.
- 9.या योजनेची नुकसान भरपाई ठरविण्याची पध्दती अत्यंत क्लिष्ट आहे.

समारोप:

या योजनेतील महत्वाच्या त्रुटीवर सातत्याने टीका केली जाते. शेतक-यांची मागणी अशी आहे की, योजना वैयक्तिक पातळीवर राबवली जावी. म्हणजे ज्या शेतक-याने विमा योजनेत भाग घेतला व ज्याचे वैयक्तिक नुकसान झाल्यास त्याला नुकसान भरपाई मिळावी.जशी जीवनविमा योजनेमध्ये किंवा वाहनविमा, घरविमा, अन्य विमा योजनेत मिळते. ही मागणी योग्य आहे. आपल्याकडील शेतकरी अल्पभुधारक आहेत. राज्यातील सरासरी जमीनधारणा 1.33 हेक्टरच्या आसपास आहे. तसेच विमा हप्तादर 2 ते 4 टक्क्यांच्या दरम्यान ठेवण्याचे उद्दिष्ट आहे. विमा योजना अधिक परिणामकारकरित्या राबविण्याच्या हेतुने काही पिकांच्या जोखीम स्तरावर वाढ केली असून त्यामुळे शेतक-यांना योग्य नुकसान भरपाई मिळणार आहे. त्यासाठी शेतक-यांनी अशा योजनांच्या मध्ये मोठ्या प्रमाणावर सहभागी होणे आवश्यक आहे.

संदर्भ

- 1.अर्थिक पाहणी अहवाल,महाराष्ट्र शासन,मुंबई 2012-13
2. नॅशनल इन्शुरन्स कंपनी ऑफ इंडिया 2012
3. अॅग्रोवन 29 एप्रिल 2014
4. भारताचा आर्थिक पाहणी अहवाल 2012-2013
5. Role of Agriculture Insurance scheme in Marathwada Region of Maharashtra Indi

Rajaram Shankar Salunkhe
Vice Principal, Head, Department of Commerce.

Publish Research Article International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper, Summary of Research Project, Theses, Books and Book Review for publication, you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed, India

- * International Scientific Journal Consortium
- * OPEN J-GATE

Associated and Indexed, USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Database
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005, Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.net